

Mihaela Matešić

Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet

mihaela.matesic@ffri.uniri.hr

Blaženka Martinović

Filozofski fakultet Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli

bmartino@unipu.hr

Jezična zajednica kao metodološki čimbenik u novijoj hrvatskoj pravopisnoj normi

Metodologiju izrade novijih hrvatskih pravopisa, od 90-ih godina 20. stoljeća naovamo, karakterizira svakako uklopljenost u glavne značajke Broz-Boranićeve pravopisne norme kako u strukturi pravopisnih knjiga tako i u pojedinim pravopisnim rješenjima. Obilježavaju je međutim i određeni metodološki pomaci, koji u prijašnjim pravopisima nisu bili uopće prisutni ili su bili zastupljeni rjeđe i manje izrazito. U pozadini se takvih metodoloških pomaka razaznaje stav da pravopisna rješenja trebaju odražavati potrebe suvremene jezične komunikacije u hrvatskoj jezičnoj zajednici. Za ostvarivanje mogućnosti utjecaja jezične zajednice na gradnju standardnojezičnih norma potrebno je povjerenje standardologa u to da jezična zajednica ima osviješten odnos prema vlastitoj jezičnoj komunikaciji i da postoji dovoljna jezična homogenost jezične zajednice na razini komunikacije standardom. Uzeti u obzir pri normiranju jezičnu zajednicu znači prije svega istražiti njezine komunikacijske potrebe, ali i najzastupljenija rješenja (gdje postoje) koja je iznjedrila sama jezična zajednica u situacijama kada nije bilo normom predviđenih rješenja ili pak propisana rješenja nisu bila prikladna. Na temelju analize različitih metodoloških postupaka u hrvatskim pravopisima novijega vremena u radu se otkrivaju smjerovi utjecaja jezične zajednice na pravopisnu normu.

Ključne riječi: jezična zajednica, pravopisna norma, metodologija, hrvatski standardni jezik

1. Uvodno slovo

Kao i više puta dotad u povijesti hrvatske standardologije, preokret u političkome smislu koji je nastupio u 90-im godinama 20. stoljeća praćen je stanovitim promjenama i u jezičnoj standardizaciji. Posebno je to vidljivo na pravopisnome planu, kojemu je iz političkih krugova, izravno ili neizravno, često nametana uloga pokazatelja političkih i društvenih odnosa.¹ Pravopisi su tako bili prvi jezični priručnici koji su odražavali bilo jezičnounitarističke bilo pak jezičnoautonomne smjerove u planiranju standarda. Nakon uspostave hrvatske državne samostalnosti 1991. godine nastupile su nove okolnosti upravo u planiranju standarda – svaka je eventualna konvergentnost norme hrvatskoga standarda prema drugim standardnim jezicima, koja je dotad bila zakonski ne samo podupirana nego i zahtijevana, postala neobavezna i hrvatski se standardni jezik mogao razvijati iz samoga sebe, vodeći računa samo o potrebama vlastite jezične zajednice (one koja govori hrvatskim standardnim jezikom), a ne i susjednih jezičnih zajednica (koje govore drugim standardnim jezicima na štokavskoj osnovici). No, s druge strane, pravopis nije prestao biti društveno-politički projekt, sada unutar novih granica. U takvim okolnostima moguće je postaviti pitanje koliko su pravopisni priručnici u protekla tri desetljeća bili okrenuti jezičnim izborima svoje jezične zajednice, kako su se prema njima odnosili i kako su ih vrednovali.

U odnosu pravopisne norme i jezične zajednice² tražimo dvoje: što pravopis daje ili dopušta jezičnoj zajednici (njezinu jednome dijelu ili cijeloj zajednici) i što zajednica daje pravopisu (koja i čija rješenja pretežu u razrješenju dvojba). U pravopisnim knjigama pratimo smjenu načela (načela autoritetnosti i tradicije naspram načela proširenosti i prihvaćenosti) i smjenu uzora (od uzora u književnim djelima i uzora u posebno biranim tekstovima do uzor(k)a u široj jezičnoj uporabi).

Dinamizam objavljivanja pravopisnih priručnika u razdoblju koje pratimo u ovome radu – a riječ je o dvanaest izdanja četiriju pravopisnih priručnika/norma – omogućit će nam praćenje stavova prema čimbenicima u gradnji jezične/pravopisne norme.

2. Pristup istraživanju suvremene pravopisne metodologije

Bogat niz pravopisnih izdanja od hrvatske državne samostalnosti do danas natkriljuje jasno izražen stav svih autora pravopisâ u tome razdoblju da svoja pravopisna gledišta

¹ Kako upravo pravopisnu normu odlikuje najveći stupanj arbitarnosti, društveno-političke preokrete pratila su izdanja pravopisnih priručnika. „Ovisnost pravopisa o političkim snagama koje su favorizirale pojedine od njih, najsazetije je uspostavio Stjepko Težak uočavajući u postgajevskom razvoju čak 11 društveno-političkih preokreta koji su uvjetovali pravopisne promjene [...] Tako su pravopisi vrednovani kao društveni, a ne isključivo jezikoslovni projekti“ (Koharović, 2005: 29).

² Kompetencije za ortografska pitanja jezična zajednica stječe školovanjem, za razliku od standardne ortoepske norme koja se spontano usvaja (pod utjecajem medija) i prije obveznoga školovanja.

temelje prije svega na Broz-Boranićevoj pravopisnoj normi, što se potvrđuje nasljeđivanjem tipa pravopisne norme (fonološko-morfonološki), osnovne strukture pravopisnih knjiga (temeljna poglavlja i rječnik) te većine pojedinačnih pravopisnih rješenja. Pritom se razlike koje se susreću u pojedinim izdanjima ili u pojedinim autora nastoje prikazati kao posljedica potrebe za rješavanjem određenoga konkretnog pravopisnog problema, a ponuđena različita rješenja ne predstavljaju se kao suprotstavljena Broz-Boranićevoj normi, nego kao uklopljena u nju. Autori suvremenih pravopisa dijele neka rješenja i s drugim pravopisnim knjigama i tradicijama, primjerice Badurina-Marković-Mićanovićev pravopis donosi korekturane znakove koji nisu novina jer se javljaju i 1944. u *korijencu* F. Cipre i A. B. Klaića. U tome morfonološkom pravopisu (i u Cipra-Guberina-Krstićevu) uočena je također kontrastivna metoda kod primjera kojima se pojašnjava da je jedno rješenje bolje od drugoga, a to ponovno nalazimo u Badurina-Marković-Mićanovićevu pravopisu, nešto prije u Anić-Silićevu te ponajviše u institutskome u Savjetima (S). S druge strane, postoje i nova rješenja, koja nisu zabilježena ranije, primjerice pravopisni rječnik u Anić-Silićevu pravopisu postao je koncepcijom „pravopisni“, lišen savjeta i ortoepskih činjenica, slijedeći granice kompetencije jezičnih norma. Iako bi se sličnosti i razlike s drugim pravopisnim tradicijama mogle i dalje pronalaziti, temelj je suvremenih priručnika upravo broz-boranićevska tradicija i u *metodologiji izrade* i u *metodologiji normiranja*, čime pravopis kao norma svjedoči o *konzervativnosti* jer pisana riječ teži kontinuitetu i stabilnosti da bi korisnicima bila korisnom.

Ako se dakle osnovne značajke pravopisne knjige i norme čuvaju, a donose se ipak promjene, pristup promjenama mora se zasnivati na određenoj metodologiji – poznatoj ili preinačenoj. Cilj je ove analize uočiti metodološke pomake koji u prijašnjim pravopisima nisu bili prisutni ili su u njima bili slabije zastupljeni. U svim pravopisnim priručnicima objavljenima od hrvatske državne samostalnosti do danas razmotrit će se stoga: 1) izravne metodološke napomene o izborima određenih pravopisnih rješenja, koje daju sami autori pravopisâ i 2) uklopljenost metodoloških postupaka u raniju broz-boranićevsku pravopisnu tradiciju. Temelj su pravopisni priručnici, a ne sekundarna literatura, odjeliti tekstovi autora pojedinih pravopisa, jer se želi krenuti od oprimjerenja ukoričenih u pravopisni priručnik, a ne od teorijskih postavka. Analiza se provodi tako da se razmatraju komentari, objašnjenja, upute i dr. koje autori navode unutar korica svojih pravopisnih knjiga kad se odlučuju za neko od rješenja. S obzirom na to da se analiza temelji na onim odlukama koje su autori objašnjavali, u motrištu nisu uvijek sva pravopisna poglavlja. Ako se pravilo objašnjava poštovanjem tradicije, važno je iščitati/odgonetnuti što autor pojmi pod tradicijom, što smatra tradicijskim rješenjem. Jednako tako ako se pristup ili rješenje temelje na semantičkim razlozima, važno je utvrditi jesu li oni poduprti suvremenim stanjem u jeziku (naprimjer frekventnim značenjskim kolizijama ili pak rubnim, eventualnim kolizijama). Objašnjava li se pravopisna odluka prihvaćenošću u jezičnoj zajednici, važno je otkriti kako je autor utvrđivao stupanj prihvaćenosti rješenja u jezičnoj zajednici.

3. Rezultati

Prikaz rezultata istraživanja metodoloških smjerova koji su se u promatranim pravopisnim knjigama odcicali ili primicali praksi jezične zajednice donosimo u četiri potpoglavlja, izdvojena po načelu autorstva pravopisne knjige.

Prvo potpoglavlje donosi rezultate istraživanja niza pravopisâ kojima su suautori S. Babić, B. Finka i M. Moguš, a istome nizu pripadaju i ona izdanja koja nakon smrti B. Finke supotpisuju S. Babić i M. Moguš te izdanja u kojima im se pridružila S. Ham. Taj je niz podijeljen na pet podskupina. Na početku toga niza pravopisa stoji zabranjeni *londonac*, koji je jezičnoj zajednici postao dostupan 1990. godine zahvaljujući pretisku objavljenom u Školskoj knjizi. Slijedi skupina od tri izdanja koja počinje drugim izdanjem iz 1994. godine (temeljeno na *londoncu*, ali je opsegom i sadržajem riječ o znatno dopunjenu izdanju), a završava četvrtim izdanjem iz 1996., koje je poznato po tome da je u svoje vrijeme imalo odobrenje resornoga ministarstva za uporabu u školama. Treća skupina počinje petim izdanjem, koje je znatno izmijenjeno u odnosu na prethodno izdanje, i to u smjeru dokidanja ranije dopuštenih dvojnih rješenja. Četvrtu skupinu čine dva izdanja koja su usklađena sa zaključcima *Vijeća za normu hrvatskoga standardnog jezika*, a u petoj je izdanje priređeno za korisnike školske dobi.

Drugo potpoglavlje donosi rezultate analize Anićeva i Silićeva *Pravopisnoga priručnika hrvatskoga jezika*, koji se nastavlja na pravopisnu knjigu koju su objavili 1986. i 1987., ali koji se od te knjige umnogome i razlikuje te se stoga u izdanju iz 2001. godine radi o novoj knjizi.

U trećem potpoglavlju razmatramo *Hrvatski pravopis* Matice hrvatske, koji je izišao u dva izdanja (1987. i 1988.) i koji je u trenutku kad je objavljen najavljan u Matičinu *Vijencu* br. 347 kao „Pravopis za vrijeme u kojem živimo“.

Četvrto je potpoglavlje posvećeno dosad posljednjem u nizu suvremenih pravopisnih priručnika – *Hrvatskome pravopisu* Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, u čijoj je izradi sudjelovalo četrnaest znanstvenika.

Budući da nam je nit vodilja istraživačko pitanje je li u procesu normiranja uzeta u obzir jezična zajednica, istražujemo sve pojmove u cjelini teksta pojedine pravopisne knjige koji su upotrijebljeni u značenjima koja se odnose na sociolingvističko određenje jezične zajednice – društvene skupine koja upotrebljava određeni jezik. Tragamo stoga za onim dijelovima teksta u kojima se autori referiraju na jezičnu ili govornu uporabu, jezičnu ili govornu praksu, i to zajednice u cjelini ili pak pojedine njezine skupine (ili skupina) motreći pritom i kako se shvaća reprezentativnost uzorka koji bi se odnosio na jezičnu zajednicu koja upotrebljava suvremeni hrvatski standardni jezik. Zanimaju nas, dakako, i oni pojmovi koji opisuju drugačije pristupe – one koji jezičnu uporabu ne vide kao relevantan čimbenik normiranja. Radi lakšega praćenja rezultata istraživanja pojmove koje smatramo ključnima u ovoj analizi ističemo podcrtavanjem unutar navedenih citata.

3.1. Metodološka obilježja u nizu pravopisâ Babića, Finke i Moguš

3.1.1. *Stjepan Babić; Božidar Finka; Milan Moguš. 1971. (1990. pretisak). Hrvatski pravopis. Zagreb: Školska knjiga.*

U Predgovoru autori pišu da su se pri kolebanjima u propisivanju rješenja „[...] oslonili na svoje jezično znanje i svoj jezični osjećaj“, čime se utječu načelu autoritetnosti (u ovome slučaju autoritet su jezikoslovci). Najavljaju da će uzimati u obzir i jezičnu zajednicu: „Posebno to vrijedi za hrvatsku jezičnu tradiciju pojedinih riječi, pa ćemo s osobitom pozornošću primati takva upozorenja, svestrano ih razmotriti i u skladu s utvrđenim činjenicama unijeti u nova izdanja.“ Autori se dakle nadaju da će jezična zajednica upozoriti na neuočeno ili neuvršteno rješenje koje pripada hrvatskoj jezičnoj tradiciji. Međutim, u Uvodu, predviđaju i praćenje suvremenih jezičnih rješenja, no pritom upozoravaju i da jezična praksa nije uvijek preporučljiva: „[...] u rječniku smo ostavili praksi da odluči, pa ćemo u budućim izdanjima usvojiti odluku jezične prakse. Dakako, gdje razlozi unatoč praksi jednoznačno govore za jedan oblik, kao što je npr. lik *Brijuni*, prednost smo dali tom liku.“ Ovdje ostavljamo izvan rasprave (ne)utemeljenost uvrštavanja pojedinih riječi u pravopisni rječnik.

Povjerenje se daje dijelu jezične zajednice – piscima, pjesnicima. Jezična zajednica kojoj se vjerovalo u 20. st. bila je počesto svedena na nositelje književnoumjetničkoga funkcionalnog stila, što je bilo naznačeno i Jonkeovom (1974–75 [1999]: 112) krilaticom „Piši kao što dobri pisci pišu!“ Onoga trenutka kada je Jonkeova krilatica zaživjela narod i pisci bili su jasno razdvojeni – potonji su bili autoritet kojem se vjerovalo i njima se dopuštao odmak: „U novije se vrijeme uobičajilo, osobito u književnoumjetničkim, pjesničkim djelima i u naslovima publikacija za takva djela, da se sav naslov napiše malim slovima, a tako i piščevo ime i prezime“ (BFM, 1990: 14); „U pjesničkim tekstovima pisac postupa po nahođenju, pa piše uskličnik ili zarez i veliko ili malo slovo prema intuitivnom doživljavanju njihovih stilematskih i izražajnih vrijednosti [...]“ (BFM, 1990: 20); „Služeći se pjesničkom slobodom, pjesnici mogu podešavati pisanje velikog i malog slova i interpunkcije i drukčije“ (BFM, 1990: 21); „Kad pisac želi istaknuti strano podrijetlo koje riječi, može katkad pisati tuđu riječ u izvornom obliku i onda kad već imamo njenu hrvatsku prilagođenicu [...]“ (BFM, 1990: 71).

Pisac je, štoviše, „most“ prema jezičnoj zajednici: „Kako se za tu razliku ne može dati čvrsto pravilo, ta se upotreba prepušta uglavnom osobnoj piščevoj ocjeni [...]“ (BFM, 1990: 110), a primjeri su odreda iz književnih djela. Pravila se daju radi pismene komunikacije *pisac* : *čitatelj*, s primjerima književnih djela, što sve u konačnici pokazuje da je jezična zajednica kojoj se priznaje kompetencija nad standardom sužena na profesionalne pisce i književnike; pojašnjavajući trotočje, navodi se: „Obično se stavlja na mjesta gdje ga čitatelji mogu sami nadopuniti [...]“ (BFM, 1990: 112; BFM, 1994: 117).

Kao dio jezične zajednice koji samostalno odlučuje sada se (skromno) uvode i publicisti, novinari, kulturni djelatnici: „Iz estetskih, propagandnih i drugih razloga naslov se i sav može napisati velikim slovima [...]“ (BFM, 1990: 21; u kasnijem izdanju navodi se izriječkom i „reklamnih“, premda ih već obuhvaćaju „propagandni“ 1994: 23); „Kulturno-obavijesni razlozi ponekad traže da se u hrvatskom jeziku upotrijebi koja neprilagođena riječ ili izraz [...]“ (BFM, 1990: 71).

“Narodni govori” također se uzimaju u obzir: „Zbog dvojake uporabe u hrvatskoj književnosti i u narodnim govorima dopušteno je uz *rđa, rđav, rđati, rvati se, rvanje, rvač, rzati*, pisati i *hrđa, hrđav, hrđati, hrvati se, hrvanje, hrvač, hrzati*“ (BFM, 1990: 30).

Upozorava se i na odnos stilski obilježena i neobilježena izraza: „Ijekavski zamjenički i pridjevski likovi na *-ijeh, -ijem(a)*, npr. *tijeh, dragijeh, tijem, dragijem(a)*, i *nije-sam, nijesi, nijesmo...* danas su zastarjeli oblici i mogu se upotrijebiti samo s posebnom stilskom obilježenosti. Stilski su neutralni oblici na *-ih, -im(a), nisam [...]*“ (BFM, 1990: 41). Budući da se primjeri donose iz književnih djela i da se pisci izdvajaju među kompetentnim članovima zajednice, takvi su primjeri i stilske napomene očekivani, no u pravopisnome normiranju suvišni.

Odnos prema činjenici da je jezična zajednica u Hrvatskoj okomito dvojezična i da su hrvatski dijalekti jezična i identitetska stvarnost poštuje se u ovako sročenom pravilu: „Načelo da se vlastite imenice (prezimana, zemljopisni nazivi) upotrebljavaju prema izgovoru kraja iz kojega potječu vrijedi i za imenice ove kategorije: *Belostenec, Nemčić, Belić, Cvitković...*“ (BFM, 1990: 41). Ipak, u Rječniku pridjev od *Čakovec* (i *Čakoveci*) glasi: *čakovački* (BFM, 1990: 157). Naravno, valja imati na umu da je riječ o pravopisu koji je trebao poslužiti vremenu u kojem je mnoge danas (a tako i u 90-im godinama 20. st.) jasne i neupitne jezične izbore trebalo tek ozakoniti, opravdati njihovo postojanje u standardnom jeziku.³

Govoreći o sibilizaciji (u srži ipak gramatičkoj, a ne pravopisnoj temi), osvrće se i na dijalektizme: „Izuzetak mogu biti neke naše dijalekatske riječi, kao što su *pajcek – pajceki, mužek – mužeki [...]*“ (BFM, 1990: 44).

Nisu sva pravila čvrsta, poneka su morala biti opisana uz „uglavnom“, „pretežno“, „obično“, no nije se naznačivalo kako će se riješiti takvo stanje te hoće li možda često-

³ Pronalasku teorijskih uporišta za integriranje u hrvatski standardni jezik neštokavskih (s gledišta suvremenoga hrvatskog standardnog jezika „nesistemskih“) elemenata posvetio se osobito J. Silić (1982; 1996).

ta uporabe ili proširenost prevagnuti u rješavanju pitanja: „Kao što primjeri pokazuju, čvrsta su pravila rjeđa pa u mnogim slučajevima valja gledati u pravopisni rječnik“ (BFM, 1990: 45).

Kao normativno mjerilo spominje se „jezični osjećaj“: „Ako po hrvatskom jezičnom osjećanju nema slaganja u rodu (ili su u izrazu riječi koje se ne mijenjaju), onda se mijenja samo onaj član, odnosno samo oni članovi koji su istog roda [...]“ (BFM, 1990: 63).

Načelo prihvaćenosti povezano je sa stabilnošću (i, ponovo, tradicijom): „Zahtjev je jezične i pravopisne stabilnosti i prihvaćene norme da se već jednom prilagođene tuđice ne prilagođuju ponovno prema sadašnjem izgovoru u stranim jezicima“ (BFM, 1990: 68).

Pozivanje na „osjećaj“ za segmentiranje jezičnih jedinica poziv je na standardno-jezično, a zapravo uvelike i metajezično znanje: „Rastavljeno se pišu priložni izrazi u kojima nije došlo do srašćivanja: 1. prijedloga s imenicom jer se a) još uvijek osjećaju kao zasebne riječi: *bez sumnje* (nesumnjivo), *od šale* (lako)...“ (BFM, 1990: 91).

Spominjanje „normalne“ uporabe, što aludira na uporabu iza koje stoji autoritet jezične zajednice, s vremenom se počinje nazivati „neutralnom“: „Međutim kako se proklitičke riječi normalno izgovaraju s riječju iza sebe, ovakav je način stilski veoma snažan, zato se njime valja služiti samo kad je prijeko potrebno, inače postaje puka manira koja nije u skladu s normalnom jezičnom uporabom“ (BFM, 1990: 106); „[...] nisu ušli u normalnu jezičnu praksu [...]“ (BFM, 1990: 125; BFM, 1994: 112); „normalna jezična upotreba“ (BFM, 1996: 101), a tek se u pravopisu 2000. spominje „neutralna jezična uporaba“ (BFM, 2000: 103).

3.1.2. *Stjepan Babić; Božidar Finka; Milan Moguš. ²1994. (³1995., ⁴1996.). Hrvatski pravopis. Zagreb: Školska knjiga.*

U Predgovoru (BFM, 1994: V) autori izjavljuju da su uzeli u obzir mišljenje jezične zajednice: „Pristupajući pripremi ovoga izdanja, autori su najprije ispitali javno mnijenje u kojem smjeru želi da se hrvatski pravopis usavršava“, a nositelji toga mnijenja su znanstvene i kulturne ustanove, ne i cijela jezična zajednica: „Budući da su znanstvene i kulturne ustanove pokazale da ne žele bitnijih promjena, držali smo se načela da ne treba mijenjati ona pravopisna rješenja koja su se u nas uobičajila i dobro funkcioniraju.“ Pravopis je ponovno namijenjen samo dijelu jezične zajednice: „[...] izbjegavanje svega onoga što bi moglo pokolebati i zbunjivati kulturnu sredinu i time smanjivati razinu njezine pismenosti“ (BFM, 1994: V).

Dominira i nadalje načelo autoritetnosti nad načelom proširenosti: „Poštivajući stoga načelo stabilnosti uzimali smo u obzir i novija pravopisna rješenja do kojih smo sami dolazili, odnosno ona koja su se pojavila u dosadašnjim raspravama o našoj pravopisnoj problematici“ (BFM, 1994: str. V).

U normiranje se u Uvodu (BFM, 1994: VI) uključuje „praksa“, i to ona koja je bila dvojbena jer pozivanje na tradicijsko načelo sukobljava prakse u dijakroniji – *sadašnja praksa* : *negdašnja praksa* – „Budući da se praksa tomu pravilu stalno opirala jer nije odražavalo normalne težnje hrvatskoga književnoga jezika, dopušten je na tima mjestima i glasovni skup *je*, osim tamo gdje je *e* potpuno prihvaćeno...“ (o pisanju alternacije *je/e* iza suglasničke skupine koja završava sa *r*).

Stilističke pojave zanimljive su prije svega u jednome funkcionalnom stilu: „Katkad, osobito u književnoumjetničkim djelima, i neke druge imenice, pa i riječi druge vrste, poosobljuju mislene pojmove i tako služe kao vlastita imena...“ (BFM, 1994: 10). Uz književnost status „sugovornika“ u gradnji norme i dalje ima još samo publicistika, nji-ma se dopuštaju iznimke za pojedina rješenja (BFM, 1994: 17). Stilske napomene jednake su kao i u prijašnjem izdanju, a vezane su ponovo uz pjesničku slobodu i intuitivni doživljaj stilematških i izražajnih vrijednosti pravopisnih elemenata, pravila i sl. (BFM, 1994: 21). U izuzimanju od pravila navode se „pjesnici“ (i u svim sljedećim izdanjima), a tek ponegdje i pisci proznih književnih djela – u izdanju iz 1996. navode ponešto proširenije: „Služeći se pjesničkom slobodom, suvremeni pjesnici katkada pišu pjesme bez ikakvih razgodaka, a katkada i prozu kao izraz tijeka svijesti“ (BFM, 1996: 122).

Ponekad nije jasno na koga se aludira kada se govori o „piscima“ u pravopisu, odnosno kome se točno daju slobode: „Kada pisac želi istaknuti strano podrijetlo koje riječi, može pisati tuđu riječ u izvornom obliku i onda kad već imamo njezinu hrvatsku prilagođenicu [...]“ (BFM, 1994: 68). „Pisci“ u 20 st. u pravopisima većma su bili pisci književnoumjetničkih djela, a sada „pisac“ dobiva šire značenje – „onaj koji je napisao kakav tekst“, pogotovo jer se pojavljuju i signali užega značenja (npr. navodi se „u beletristici“).

Nejasno je i na koga se aludira kad se spominje „ležernost u jeziku“: „Kada je takvo razlikovanje birano i zahtjevno, u ležernijem se jeziku u odredbenom značenju mogu upotrijebiti i pokazne zamjenice [...]“ (BFM, 1994: 113).

Kao usputna napomena korisnik se obavještjuje o prevladavanju kojega lika u uporabi: „Isto se tako govori i piše *jednoč* i *jednoć*, *nekoč* i *nekoć*, *ljutič* i *ljutić* (biljka), *teklič* i *teklić*, *teferič* i *teferić*, ali u novije vrijeme prevladavaju likovi sa č“ (BFM,

1994: 32). Daju se obavijesti o proširenosti: „U hrvatskoj književnoj tradiciji običnije je *Mađzar*, ali se u novije doba širi i *Mađar*, toliko prije što u kajkavskom i čakavskom narječju nema glasa *dž*“ (BFM, 1994: 33). Od 1996. navodi se da je proširen drugi lik (*Mađar*).

Uvodi se u normiranje „praksa“, no nije jasno naznačeno koja i čija: „Zbog toga se zasad mnoge dvostrukosti i trostrukosti mogu smatrati podjednako dobrima dok praksa ne pokaže čemu će dati prednost“ (BFM, 1994: 158).

Ponovno se dopušta dvostrukost zbog „tradicije i narodnih govora“, npr. *hrđa – rđa*, *hrvač – rvač* i sl. (BFM, 1994: 35), sve do pravopisa iz 1996., kada prvi likovi dobivaju „prednost“ (BFM, 1996: 31), a od 2000. ističe se da imaju „izrazitu prednost“ (BFM, 2000: 32), što pokazuje da se pravopis odmiče od narodnih govora i mladogramatičarske tradicije. Pozivanje na tradiciju, pokazuje se, ovisi o predodžbi tradicije koju su – predodžbu – autori sami oblikovali.

Tradicijsko načelo ističe se pri objašnjavanju pisanja primjera s tzv. produljenim jatom: „Ima mišljenja da je i tu dvoglasnik i da bi trebalo pisati *ije*, ali je neprekinutom tradicijom ustaljeno pisanje *je*“ (BFM, 1994: 40). Pravopisna tradicija kao temelj pravopisnome pravilu ističe se u obrazlaganju pravila o pisanju fonološki odnosno morfološki (BFM, 1994: 63).

U tome izdanju pravopis se otvara prema stavu da su likovi s alternacijom *je* iza suglasničke skupine koja završava sa *r* dopušteni u normi. Argumenti za to pronalaze se u činjenici da se takvi likovi pojavljuju „i u posebno pažljivo pisanim tekstovima“ (no ne navodi se koji bi to tekstovi bili: književnoumjetnički, znanstveni ili koji drugi), a i „jer se tako često govori, a kako je to opravdano, to se tako može i pisati“ (BFM, 1994: 45). Ipak, to načelo nije bezuvjetno, od njega se naime odstupa „zbog velike učestalosti nekih riječi, a snažne dosadašnje norme [...]“ (BFM, 1994: 45).

Pored jasnoće riječi uvodi se i izrazitije isticanje osnovne riječi (u čemu je vidljiv preplet semantičkih i ekspresivnih razloga) kao argument da se proširi pravilo onime što i nije ostvaraj koji bi bio zastupljen u zajednici: „U pismu se ne mora bilježiti jednačenje šumnika kad to zahtijeva jasnoća, odnosno zbog izrazitijeg isticanja osnove riječi ili osnovne riječi, pa se uz dosadašnju praksu dopušta naporedni način bilježenja [...]“ (BFM, 1994: 56).

Daje se prednost tradiciji nad praksom: „Iako su sva tri lika [svjedodžaba, svjedodžba i svjedodžbi, op. M. M. i B. M.] u načelu ravnopravna, najpovoljnije je davati

prednost liku s nepostojanim a jer on ima jaču hrvatsku tradiciju, a i najrazlikovniji je“ (BFM, 1994: 158).

„Posebnost jezika“ postavlja se iznad jezične prakse i tradicije u obrazlaganju nekih odluka u poglavlju o interpunkciji: „Uočavajući nedostatke i prednosti jednog i drugoga načela, a oba su iskušana u hrvatskoj prošlosti, u ovim je pravilima primijenjeno ono što se pokazalo najprimjerenije posebnostima hrvatskoga književnog jezika“ (BFM, 1994: 133).

U Predgovoru četvrtom izdanju (1996.) objašnjava se promjena u odnosu na prethodno izdanje: „U pisanju imenica na *-dac*, *-tac*, *-dak* i *-tak* uklonili smo pravilo po kojem je u dvosložnim oblicima moguća dvojnost...“ (BFM, 1996: VII). Uklanjanju dvostrukosti nije razlog jezična praksa (i uloga jezične zajednice), nego „jasnoća“ i „izrazitije isticanje“ (a ne predviđa se oslanjanje na kontekst kao čimbenik koji istopisnicama može osigurati jednoznačnost).

3.1.3. *Stjepan Babić; Božidar Finka; Milan Moguš. ⁵2000. (⁶2002., ⁷2003., ⁸2004). Hrvatski pravopis. Zagreb: Školska knjiga.*

U Predgovoru prerađenoga izdanja ističe se da su načelo razlikovnosti i načelo sustavnosti u temelju uklanjanja dvostrukosti: „To je učinjeno zato što je *tc*, *dc* u pisanju razlikovnije, a dvostruko ili produljeno *c*, kako se najčešće ostvaruje u izgovoru, bliže je fonološkomu pisanju, nego samo *c*. Upotreba *je* iza pokrivenoga *r* bliža je sustavu hrvatskoga književnoga jezika i često njegovu izgovoru, pa mnogi smatraju da bi tako trebalo biti bez iznimke.“ (BFM, 2000: VII). Tko je sve obuhvaćen pod „mnogi“, ostalo je neizrečeno. Izostala je i precizna kvantifikacija koja bi poduprla zaključak o tome da su određeni pogledi zaista prevladavajući – jedino je moguće zaključiti kako se ponovo radi o procjeni autoriteta da je ovo ili ono rješenje više zastupljeno, ali takvoj kojoj nije prethodilo istraživanje jezične zajednice sociolingvističkim metodama ispitivanja na reprezentativnom uzorku. Načelo autoritetnosti pokušava se prikazati nerazdruživim od načela proširenosti jer se pretpostavlja da autoritet uspješno procjenjuje proširenost jezične pojave ili, u ovome slučaju, pravopisnog rješenja te da je pronositelj „glasa“ većine.

U ovome izdanju autori se odlučuju za pisanje zanijekanoga prezenta glagola *htjeti* nesastavljeno: „Time smo nastavili 1960. prekinutu hrvatsku pravopisnu tradiciju, a uklanjanjem te dvostrukosti uklonili i jedno pravilo“ (BFM, 2000: VIII). Kako se u prijašnjim izdanjima navodilo da se ostavlja jezičnoj praksi da odluči o prevazi rješenja, očekivalo bi se da će se odluka o izboru samo jednoga rješenja argumentirati uporabom i načelom proširenosti odnosno prihvaćenosti. Praksa se navodi samo u prilog prihva-

čenosti osnovnih pravopisnih načela na temelju kojih se određuje tip pravopisa: „Kao što su pokazala mišljenja relevantnih ustanova i općeprihvaćena praksa, hrvatski se pravopis ustalio kao fonološki u okviru jedne riječi, a morfonološki među riječima...“ (BFM, 2000: VIII).

O pojedinim rješenjima govori se kao o posljedici činjeničnoga stanja: „Osim navedenih izraza rastavljeno se pišu i oni u kojima nije došlo do sraščivanja [...]“ (BFM, 2000: 81) – odnosi se na primjere: *na žalost, u ime, na primjer* i sl. Ostaje nejasno kako se utvrdilo da se sraščivanje nije dogodilo te je li uzeta u obzir cijela jezična zajednica da bi se mogao donijeti takav zaključak – tim više što je riječ o problemu kojem se ne može prići samo lingvističkom analizom (o tome svjedoče npr. Pranjковиć (2002) i Ramadanović (2012) u opsežnim analizama, a kompleksnost problema nagnala je i autore Matičina pravopisa (2007) na šira objašnjenja).

U poglavlju o kraticama za prigodne se kratice kaže da su napravljene „za pojedino djelo“ (BFM, 2000: 136), a u prijašnjim se izdanjima navodilo da ih stvara „pisac“. Sada se također prvi put navodi da su stalne kratice nastale „općom upotrebom ili tradicijom“.

Odnos prema nestandardnojezičnim riječima mijenja se na način da se počinjju smještati u napomene pisane manjim slovima u tekstu.

U Predgovoru šestom izdanju (2002) jezična je zajednica izrijekom stavljena u drugi plan, a primat se daje načelu sustavnosti i razumljivosti: „Kad razlozi govore za pojedina rješenja, tada i nije važno jesu li odmah u praksi prihvaćena, važno je da se zna kako treba biti, a za neka pravila i nije važno koliko ih praksa poštuje kad kršenje norme izaziva nesporazume, kako je u pravilima o oprekama *istjecati – isticati, natjecati – naticati* [...]“ (BFM, 2002). U nastavku se podržava raskorak između uzusa i kodifikacije: „[...] normu ne treba mijenjati, nego tražiti putove da se usvoji.“

U Predgovoru sljedećem, osmom izdanju (2004) napominje se da su dopune nastale oslušivanjem „pojedinaca“, a ne jezične zajednice: „Ujedno smo tekst i riječi dopunili nekim pojedinostima koje smo uočili ili na koje su nas upozorili neki pojedinci“ (BFM, 2004: XII).

Ističe se nepovrjedivost hrvatske pravopisne tradicije: „... jer usavršavanju po nara- vi stvari ne može biti kraja iako ona ne mogu biti više takva da zadiru u samu bit normalne hrvatske pravopisne tradicije“ (BFM, 2004: XII) – isto je istaknuto i u izdanjima pravopisa iz 2010. i 2011., koja supotpisuju dva autora.

3.1.4. *Stjepan Babić; Milan Moguš. '2010. (≈2011). Hrvatski pravopis: Usklađen sa zaključcima Vijeća za normu hrvatskoga standardnog jezika. Zagreb: Školska knjiga.*

Napomena u naslovu sugerira jasan stav prema jezičnoj zajednici – autoriteti za normu (u ovome slučaju jezikoslovci) postavljeni su nad izbore jezične zajednice. Njezini izbori mogu pronaći put do pravopisne knjige u onoj mjeri u kojoj ih je službeno tijelo (Vijeće za normu hrvatskoga standardnog jezika) uzelo u obzir (analiza zapisnika sa sjednica Vijeća izlazi iz okvira ovoga rada, no opća je ocjena da su zaključci toga tijela uglavnom utemeljeni na načelima autoritetnosti i tradicije, a manje su okrenuti izborima jezične zajednice). Takvo je usklađivanje nešto prije učinjeno u *Hrvatskome školskom pravopisu* (autora Stjepana Babića, Sande Ham i Milana Moguša) iz 2008., u drugome izdanju pa sve do četvrtoga.

3.1.5. *Stjepan Babić; Sanda Ham; Milan Moguš. 2005. Hrvatski školski pravopis. Zagreb: Školska knjiga.*

U Predgovoru R. Katičić navodi da se pravopis dotjeruje na temelju iskustva koje se skupilo primjenom dotadašnjih izdanja te da su dvostrukosti uklonjene jer se izlazi ususret „šutljivoj većini korisnika“ (2005: 7). Nema napomena o tome kojom je metodologijom utvrđeno kako piše većina. U toj je pravopisnoj knjizi Predgovor ujedno i jedini izvor iz kojega korisnik može doznati o odnosu prema jezičnoj zajednici kao čimbeniku u procesu normiranja jer je tekst pravopisnih pravila organiziran strogo „pravilnički“, bez odmakâ u objašnjenja ili problematiziranja ovoga ili onog propisa.

3.2. Metodološka obilježja Pravopisnoga priručnika hrvatskoga jezika Vladimira Anića i Josipa Silića

Već se u Uvodu ističe da Pravopis iskorištava gramatičke, leksičke i pravopisne višestrukosti: „Kao što su gramatičke i leksičke višestrukosti pretpostavka razvoja gramatičkih i leksičkih normi, tako su i pravopisne višestrukosti pretpostavka razvoja pravopisnih normi“ (AS, 2001: 3). Svoju knjigu, u skladu s time, autori smatraju etapom u razvoju pravopisnih norma hrvatskoga standardnog jezika (AS, 2001: 3). Zauzimaju stav da pravopis otvoren višestrukostima omogućuje izbor među njima i njihovo stilsko iskorištavanje. Pritom kao vršitelja izbora ne predviđaju kakvu skupinu, koja bi bila kompetentna za stilsko iskorištavanje, već umjesto ograničavanja na dio jezične zajednice, gradnja stilistike pripada svima koji se služe standardnim jezikom. Višestrukosti su bitno obilježje te pravopisne knjige, što može iznenaditi ako se zna da se u pravopisnoj metodologiji one ne smatraju pozitivnom pojavom (u skladu sa stavom da omogućivanje više rješenja za istu pojavu iznevjerava bit pravopisne knjige usmjerene na propisivanje). Dvostruka rješenja obilježila su i dio izdanjâ koja pripadaju nizu Babićevih, Finkinih i Moguševih priručnika, ali u tim su pravopisima dvostruka rješenja predstav-

ljana kao prijelazna faza, za vrijeme koje se jezična zajednica treba naviknuti na to da postoje dva rješenja, pa će lakše prihvatiti jedno od rješenja za koje se autori (tj. jezični autoriteti) odluče u sljedećim izdanjima priručnika. Suprotno tome pristupu, u ovome je priručniku evidentan stav autorâ da su dvostrukosti i višestrukosti činjenice u suvremenoj jezičnoj realnosti te da ih treba uzeti u obzir i u pravopisu, a uporište za to pronalaze u samome jeziku, tj. u teoriji o varijantnosti kao pozitivnoj jezičnoj pojavi, o čemu su i Anić i Silić pisali i prije (v. npr. izbor pretisnutih Anićevih članaka 2009. te npr. teorijsku razradu spomenute teme u Silićevu članku *Nekoliko misli o normi* 1982. godine).

Autori kažu da su pri izradi Pravopisa uzeli u obzir „iskustva dosadašnjih pravopisa“ i „rezultate do kojih je došlo suvremeno jezikoslovlje u proučavanju jezika i njegovih planova“ (AS, 2001: 3).

Iako su otvoreni prema dubletama i iako je vidljivo da je glavnina dvostrukih rješenja potaknuta rješenjima koja su propisivale ili dopuštale pravopisne knjige unutar Babić-Finka-Moguševa niza priručnika, za zaniijekane oblike prezenta nenaglašena glagola *htjeti* autori ne predviđaju i sastavljeno i nesastavljeno pisanje (AS, 2001: 103), ali ne obrazlažu zašto. Međutim, kako se ondje gdje dopuštaju dublete pozivaju najčešće na praksu, može se pretpostaviti da dubletna rješenja ostavljaju ako su ona zastupljena u uporabi. Tako primjerice propisuju zamjenu alternante *je* alternantom *e* u slogovima s jatom iza suglasničke skupine koja završava sa *r*: *bregovi*, *sprečavati*, *vredniji*, *crepić*, ali dodaju: „Bez obzira na gornje načelo u praksi se ponegdje nailazi na pisanje **brjegovi**, **sprječavati**, **vrjedniji**, **crjepić** i sl.“ (AS, 2001: 130). Jednako tako i o morfonološkome zapisivanju riječi na *-tak*, *-tac*, *-dak* i *-dac* u određenim padežima kažu: „U praksi se ponegdje pojavljuju i oblici **domorodca**, **domorodci**, **domorodče**; **zubatca**, **zubatci**, **zubatče**; **dohodci**, **dohodče**; **naputci**, **naputče** itd.“

Autori pozivaju korisnika pravopisa na osvješćivanje da kontekst ima bitnu ulogu u jeziku, a onda i u pravopisu: u slučajevima kada se kontekstom ne može razriješiti značenje istopisnica, odustaje se od načelnoga pravila da se zapisuje provedena glasovna mijena i piše se **letci** prema **letak**, a **ledci** prema **ledac**, **mladca** prema **mladac**, a **mlatca** prema **mlatac** i sl. (AS, 2001: 134–135). O intervokalnome *j* u paradigmi stranih vlastitih imena na dočetni *-i* kažu: „No rabe se i oblici s umetnutim *j*. Usp. **Leopardi** – **Leopardia**, **Leopardiev** i **Leopardi** – **Leopardija** i **Leopardijev**“) (AS, 2001: 143).

Argument za dubletnost nije bilo koja praksa i uporaba, nego ona koja je česta: „Prefiks **pre-** u imenica piše se često dvojako: kao **prije-** ili kao **pre-**: **prijelaz** i **prelaz**, **prijestup** i **prestup**, **prijevoz** i **prevoz**, **prijenos** i **prenos** itd.“ (AS, 2001:129).

Praksa se evidentira, uređuje se zapisivanje njezinih čistih realizacija, ali se i savjetuju rješenja koja su više utemeljena na lingvističkim kriterijima: autori pokazuju da se

piše *klima-uređaj* i *hindu-jezik*, no napominju da je bolje *klimatski uređaj* i *hindski jezik* (AS, 2002: 104). Za autore je odnos sustava i standarda jasan: standard može prihvaćati i ono što nije u sustavu – *selski* i *seoski*, *anđelski* i *anđeoski* (AS, 2002: 132).

Semantika je bitan kriterij u pravopisnom normiranju, pa autori iako propisuju u skladu s hrvatskom pravopisnom tradicijom da se pridjevi izvedeni sufiksima *-ski*, *-ovski/-evski*, *-ijanski* i *-inski* pišu transkribirano, kažu i ovo: „Dopušta se izvorno pisanje u slučajevima u kojima se gubi prepoznatljivost polaznog oblika prema uobičajenoj transkripciji: **sisleyevski** umjesto **sizlejevski** od **Sisley**, **o'neilovski** umjesto **onilovski** od **O'Neal**“ (AS, 2001: 210). Ono što je primijećeno kao gubljenje „prepoznatljivosti“ u vezi je zapravo s jezičnom zajednicom tako što se uočava da ona u 21. stoljeću komunicira u novim uvjetima, u kojima globalno sporazumijevanje čini frekventnima podatke (u ovome slučaju imena) koji više ne mogu pripadati općem znanju ili su se dogodili prelasci u novi kod (v. više u: Matešić, 2011). Na tragu je toga i pravilo da se strana muška imena koja završavaju u izgovoru na *-i* (u pismu: *i*, *y*, *ie* – zapravo još i *-ee*, što će dodati Matičin pravopis 2007. godine) pišu bez interpoliranoga *-j-* u kosim padežima, ali su Pravopisom dopušteni i oblici s umetnutim *-j-* (**Tatija**, **Henryja**), zbog tradicije (AS, 2001: 211).

U Predgovoru, koji potpisuje izvršni urednik, ima naznaka o jezičnoj zajednici. Među načelima kojima su se autori vodili pri izradi Pravopisa navode se dakle: 1) slijediti Broz-Boranićevu pravopisnu tradiciju i dodati joj suvremeno znanstveno tumačenje na osnovi „bujnoga razvoja novijega hrvatskoga pisanoga i govorenog jezika“, 2) „pravopisna pravila maksimalno prilagoditi realnom izgovoru suvremenoga hrvatskoga govorenog jezika i dominantnim tokovima novije hrvatske književnosti“, 3) „izbjegavati krutosti i isključivosti u pravilima, izbjegavati dvojnosti koje ne prihvaća govorna praksa živoga jezika, ali tolerirati one dvojnosti koje su se u novije vrijeme uvriježile u praksi“, 4) „stvoriti djelo koje će biti plodno tlo za javne rasprave upućenih stručnjaka, ali i najširih korisnika, radi daljnega unapređivanja hrvatske pravopisne kulture i hrvatskoga jezikoslovlja“ (2001: V). Također se ističe da su autori u tome izdanju „produbili [...] i razradili svoju prvobitnu koncepciju, dopunili upute i pravila, obnovili primjere za primjenu i znatno obogatili pravopisni rječnik, uzimajući u obzir opći razvoj hrvatskoga jezika i neke pravopisne elemente koji su ušli u praksu posljednjih godina“ (AS, 2001: VI).

3.3. Metodološka obilježja Hrvatskoga pravopisa Matice hrvatske

Jezičnu zajednicu kao bitan element u sastavljanju pravopisnoga priručnika Matice hrvatske iz 2007. godine nalazimo pod nazivom „hrvatska javnost“, za čije se potrebe piše pravopis (Predgovor Predsjedništva MH, 2007: XIII). Pravopisni priručnici imaju

svrhu da „pomažu onima koji hrvatskim jezikom žele dobro pisati“ (2007: XIII), oni trebaju biti „stvarna pomoć onima koji se odluče za pisano izražavanje u hrvatskome standardnom jeziku“ (2007: XV), čime se usmjerenost pravopisa demokratizira (obraća se jezičnoj zajednici u najširem smislu). Navodi se da je taj priručnik obuhvatio nove jezične pojave i da je „izrazito otvoren uznapredovalim suvremenim potrebama više-funkcionalne jezične komunikacije u različitim društvenim skupinama“ (2007: XIV).

Semantika je bitan argument u oblikovanju pravila o pisanju, i to radi postizanja učinkovitosti u komunikaciji: „Suglasnici d i t ispred c i č mogu se pisati kad se u pismu želi očuvati korijen riječi – obično u rjeđih i kraćih riječi, odnosno u njihovih komunikacijski rjeđih riječi (kad iz konteksta nije potpuno jasno o kojem je korijenu riječ, odnosno kad se suglasnici c i č izgovaraju produženo): bitak – N mn. **bitci** (i **bici**), bitka – L jd. **bitci** (i **bici**, i **bitki**)[...] **mladac** – G jd. **mladca** (i **mlaca**) – V jd. **mladče** (i **mlače**) [...] usadak – N mn. **usadci** i **usaci** (MH, 2007: 31, 36). Proširuju to i na vlastita imena: „Jednačenje u pismu može izostati i kad se u sklonidbi ili u izvedenicama prezimenu i imenu naseljena mjesta želi sačuvati osnovni oblik: **Božac** – **Božca** ili **Bošca** – **Božčev** ili **Boščev**, **Dabac** – **Dabca** ili **Dapca** – **Dabčev** ili **Dapčev**“ (MH, 2007: 32).

Kao i Anić-Silićev pravopisni priručnik, i Matičin se osvrće na uporabu čak i kad ona nije lingvistički uzorna: navodi se da je bolje **bejzbolska palica** nego **bejzbol-palica**, **dopinška kontrola** nego **doping-kontrola** itd. (MH, 2007: 147), a prvi put pravopis evidentira i ovu pojavu: „u razgovornome, publicističkome i znanstvenome jeziku kadšto se dvije složene imenice ili složena i atribuirana imenica s istovjetnim drugim dijelom – kad se nižu ili se povezuju nezavisnim veznikom (obično **i**, **ili**) – skraćuju tako da se drugi dio izgovara i piše samo jednom, na kraju niza. Takvo skraćivanje nije preporučljivo, ali ako se rabi, prvi se dio piše s crticom [...] npr. **audio- i videooprema** (bolje je *audiooprema* i *videooprema*), **auto- i potrošački krediti** (bolje je *autokrediti* i *potrošački krediti*) [...] **radio- i televizijski program** (bolje je *radijski* i *televizijski program*) [...]“ (MH, 2007: 149).

I manje zastupljena rješenja u jezičnoj zajednici mogu biti zanimljiva: u pravilima se slavenska i prezimena slavenskoga podrijetla koja završavaju na *-ski* sklanjaju kao pridjevi, ali se napominje da se mogu sklanjati i kao imenice, uz napomenu da je to rjeđe: „**Cybulski** – **Cybulskog(a)** – **Cybulskim** (rj. *Cybulski* – *Cybulskia* – *Cybulskim*)“ (MH, 2007: 212).

Neke se dublete posebno ne komentiraju, poput ovih koje bi bilo teško opisivati i obrazlagati bez računanja s korisnikovim metajezičnim znanjem (izgovorom i naglasnom složenica, ponašanjem alternacije *ije/je* u prednaglasnom slogu itd.): **bljedožut** i **bljedožut**, **svijetlocrven** i **svjetlocrven** (MH, 2007: 153).

U paragrafu 276, u kojem se objašnjava srastanje u prilog, govori se o potrebi govornika da stvore kakvu novu riječ, pri čemu se podcrtanom riječi sugerira važnost jezične zajednice, njezinih komunikacijskih potreba na standardu. U tome se paragrafu kao jedan od čimbenika pisanja sastavljeno spominje i „pravopisna tradicija“. Valja pritom naglasiti i to da pravopisna tradicija i navika jezične zajednice ne samo da nisu sukobljeni pojmovi nego se oni vrlo često i poistovjećuju (o čemu više u: Matešić, 2014), a upravo u poglavlju o pisanju riječi sastavljeno i nesastavljeno pravopisci su bili prisiljeni posvetiti se pronalasku prave mjere između sustavnih rješenja i onih na koja je jezična zajednica navikla (odnosno koja se smatraju tradicijskima).

U poglavlju o pisanju riječi stranoga podrijetla donosi se opaska da neke od njih koje su ušle u hrvatski jezik „nisu potpuno usvojene i često se rabe grafijski neprilagođene (**boom, bullying, cool, crack, feeling, job, look, mail, miss, müsli, pizza, rock [...]**)“ (2007: 217), što znači da se pratila navika u pisanju koju je iznjedrila sama jezična zajednica.

3.4. Metodološka obilježja Hrvatskoga pravopisa Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje

U Predgovoru autori opširno obrazlažu kojim su se načelima vodili pri oblikovanju pravopisnih pravila. Primijenili su načelo sustavnosti, tradicijsko načelo, načelo jednostavnosti, načelo normativne hijerarhije te načelo ovjerenosti i potvrđenosti u uporabi. Potonje se načelo odnosi na jezičnu zajednicu. I upravo je ono suprotstavljeno tradiciji, što je vidljivo u dijelu u kojem autori naglašavaju da je njihov pravopisni prijedlog utemeljen na dotadašnjima pravopisima, na hrvatskoj pravopisnoj tradiciji, a „Rijetka rješenja koja smo promijenili, promijenili smo u skladu s načelima sustavnosti te ovjerenosti i potvrđenosti u porabi“ (HPIHJJ, 2013: VII).

O načelu ovjerenosti i potvrđenosti u uporabi kažu: „To je načelo bilo osobito važno pri rješavanju dvostrukosti i oblikovanju odnosa prema njima. Podatke dobivene pregledavanjem različitih tekstova (*Hrvatska jezična riznica*) i interneta provjeravali smo dodatno, a za sva sporna pravopisna pitanja (dvostrukosti) proveli smo istraživanja u različitim ispitnim skupinama“ (HPIHJJ, 2013: VIII). O sastavu ispitnih skupina ne doznajemo mnogo, osim da su ispitivanja provodili „kolege koji održavaju nastavu na različitim fakultetima prema pomno sastavljenim upitnicima“ (isto). Uvid u jezičnu stvarnost zajednice potiče na pristup koji u slučaju iznošenja dvostrukih rješenja predviđa tri kategorije inačica. Međusobno su suprotstavljene preporučene i dopuštene inačice: dopuštena nije preporučena, „ali je zbog tradicije ili čestoće uporabe ne zanemarujemo“ (HPIHJJ, 2013: VIII). No postoje i istovrijedne inačice: „Ravnopravnima ih smatramo zbog toga što su obje podjednako potvrđene u uporabi ili zbog toga što jedna

ima prednost na temelju načela sustavnosti, a druga na temelju tradicijskoga načela ili načela ovjerenosti i potvrđenosti u praksi“ (HPIHJJ, 2013: VIII).

Uvid u stanje uporabe potaknulo je i dosad najsloženiji odnos prema primjeni fonološkoga i morfonološkoga zapisivanja u N mn. i kosim padežima imenica na *-dak, -tak, -dac, -tac* – za njih među pravopisnim „Napomenama“ stoji da „Kod iznimno čestih višesložnih riječi zbog tradicijskih je razloga i čestoće uporabe dopušteno i izostavljanje t i d: *deseci, dobici, dodaci, dohoci, dovršeci, gubici, imeci, izuzeci, izvaci, napici, nedostaci, ostaci, otpaci, počeci, podaci, postoci, probici, svršeci, trenuci, užici, zadaci, zgodici* te *želuci*. Isto se pravilo odnosi i na izvedenice od tih riječi, npr. *preostatak – preostaci, zaostatak – zaostaci*“ (HPIHJJ, 2013, 121). Također je za *predak, sudac* i *svetac* u množini i kosim padežima, te izvedenicama *sučev* i *svečev* dopuštena inačica bez t odnosno d (2013: 121), ali razloge takvu odabiru ne komentiraju. Uporaba i tradicija ovdje se donose kao pravopisna načela koja se međusobno podupiru.

Alternativna se rješenja redom obrazlažu čestotom uporabe: „Zbog potvrđenosti u uporabi dopušteno je pisati i *je* u nekim riječima koje pripadaju tvorbenim porodicama riječi *krijepiti (krjepostan, krjepost), strijela (strjelica)* i *vrijedan (vrjedniji, vrjednovanje, vrjednovati, vrjednovatelj)* te u riječima *grješka, pogrješka, pogrješan* i *pogrješno*“ (HPIHJJ, 2013: 121); „Zbog čestoće uporabe uz *uime* i *uinat*, dopušteno je pisati i *u ime* i *u inat*“ (HPIHJJ, 2013: 121); „Iako neki hrvatski pravopisi dopuštaju i pisanje *blijesak, blijeskati, cvijetni, cvijetnjak, osmijeh, podsmijeh, prevara, procjep, smiješko*, na temelju čestoće u uporabi prednost dajemo likovima *bljesak, bljeskati, cvjetni, cvjetnjak, osmijeh, podsmijeh, prijevara, procijep, smješko*“ (HPIHJJ, 2013: 128); dopušta se pisanje *Camusa, Camusom* i *Camusov* (u Napomeni na str. 121) uz preporučeno *Camusja, Camusjem* i *Camusjev* (HPIHJJ, 2013: 75); „Prednost dajemo izvedenicama *kračina* i *pličina* zbog toga što su tvorene od osnovnoga oblika, pozitivna, i zbog njihove veće potvrđenosti“ (HPIHJJ, 2013: 128); odlučuju se za *baščanski* jer je *baščanski* „u pismenoj praksi slabo prihvaćen“ (HPIHJJ, 2013: 128); izrazitu pretežitost u uporabi navode i kao razlog za pisanje *Mađarska, mađarski*, umjesto *Madžarska, madžarski* (HPIHJJ, 2013: 129).

Tradicija je ponekad i suprotstavljena novijem stanju, no to su rijetke i rubne pojave, npr. „U nekim je riječima došlo do promjene u izgovoru, pa se, iako većina govornika izgovara dugi slog, piše *je: rječnik, vjesnik*“ (HPIHJJ, 2013).

Ponekad se tradicijsko rješenje navodi kao dubletno bez opaske o tome što je češći izbor, pa se tako propisuje pisanje *neću, nećeš, neće* itd., a u Napomeni (HPIHJJ, 2013: 121) navodi da je nesastavljeno pisanje zanižanoga prezenta glagola *htjeti* dopušteno

zbog tradicijskih razloga. U mrežnoj inačici pravopisa u Objašnjenjima (<https://pravopis.hr/pravilo/jednorjecnice/33/>) stoji da su se autori vodili „tradicijskim načelom, fonološkim načelom i načelom potvrđenosti u uporabi“, što potanko i objašnjavaju. Autori uvode i pojam „novije pravopisne tradicije“ (npr. u Objašnjenjima na str. 129), koji treba olakšati prihvaćanje da su vrijedna epiteta *tradicijski*, vrlo cijenjena u metodologiji pravopisnog normiranja, također ona rješenja koja nisu, doduše, prisutna u hrvatskoj pravopisnoj normi od samoga početka – tj. koje ne spominje Brozov pravopis, „prvi u nizu pravopisnih priručnika kojima je izgrađivana novija fonološko-morfološka pravopisna norma“ (Badurina, 2002: 67) – no ipak su toliko dugo prisutna u uporabi da ih jezična zajednica smatra tradicijskima.

Ako se pozivaju na rješenja koja je iznjedrila uporaba u ograničenu dijelu jezične zajednice, u određenim funkcionalnim stilovima, autori to čine samo onda kad se radi o terminologiji, a i tada pokušavaju, ako je to moguće, rješenje opravdati i ostalim kriterijima pored onih koji se odnose na uporabu. Primjerice daju prednost liku *ljutić* nad likom *ljutič* „zbog njegove izrazite pretežitosti u stručnim tekstovima, simetričnosti s nazivom *sladić* koji se tvori istim tvorbenim modelom te zbog razmjerno dobro potvrđena tvorbenog modela u kojemu se pridjevnoj osnovi dodaje sufix -ić: *mladić, slabić, sladić, sljepić*“ (HPIHJJ, 2013: 129); izvedenice od *grijež* pišu se i s alternacijom *je* i s alternacijom *e*, ali „dopušta se pisanje obaju likova *s je* i *s e* jer likovi *s je* pripadaju religijsko-moralnom kontekstu i u njemu su česti (HPIHJJ, 2013: 129).

U toj pravopisnoj knjizi pozamašan je prostor dan objašnjenjima i savjetima kako bi se prikazale tendencije u uporabi, kakve god one bile, pa se tako korisnike obavješćuje i o tome koji je dio jezične zajednice sklon kojoj praksi: „u hrvatskome je u praksi potvrđeno pisanje i Internet i internet. Uglavnom se jezikoslovci zalažu za pisanje internet, a informatičari za pisanje Internet“ (HPIHJJ, 2013: 140). Ostavljamo ovdje (a i na svim sličnim mjestima u toj i drugim ovdje istraženim pravopisnim knjigama) po strani pitanje na temelju kojih se istraživanja dolazi do zaključaka o pretežitosti ove ili one uporabe, u ovome ili onom dijelu jezične zajednice. Pravilnička struktura pravopisne knjige naime zahtijeva da se metodološki postupci načelno ne bave elaboracijom rješenja – utoliko je zanimljivije promatrati u kojim se situacijama ipak pojedina rješenja pobliže objašnjavaju, i kako se to čini, čemu je posvećen i ovaj rad.

Rjeđe, rješenja koja se razlikuju od dotadašnjih nisu posebno objašnjena, poput onoga da se zarez propisuje i u rečenicama s korelacijskom riječi: *Oni koji su kušali njegova jela, kažu da je odličan kuhar. Sad kad si mi ispričala, sve mi je jasno* (HPIHJJ, 2013: 96). Ostaje naslutiti da autori temelje takva rješenja na sustavnosti i čestoti uporabe, prema onome kako je naznačeno u Predgovoru.

4. Zaključno o metodologiji izrade suvremenih hrvatskih pravopisnih knjiga s obzirom na odabire jezične zajednice

Na pravopisnome planu od devedesetih godina 20. stoljeća naovamo vrlo je živa djelatnost izdavanja pravopisnih knjiga. Svim je objavljenim priručnicima zajedničko to da kao osnovnu vrijednost kojoj teže ističu tradiciju. Pozivanje na pravopisnu tradiciju može značiti dvoje: pozivanje na praksu jezične zajednice koja je i u prošlosti bila homogena ili pozivanje na pravila koja su nastajala pod palicom autoriteta za normu. U nas je riječ o drugoj situaciji jer u povijesti pravopisnoga normiranja homogeniziranje jezične zajednice pratimo tek u novijoj povijesti pravopisanja, pa svako pozivanje na pravopisnu tradiciju znači pozivanje na autoritete koji su krojili normu prema biranijoj praksi i praksi pisaca.

I u devedesetim se godinama nastoji postulirati tradiciju i autoritetnost kao načela na kojima počiva metodologija oblikovanja pravopisne knjige. U prvom desetljeću 21. stoljeća tri se priručnika međusobno razlikuju upravo odnosom prema jezičnoj zajednici kao čimbeniku u oblikovanju pravopisne norme.

Pritom niz pravopisa koji supotpisuju S. Babić i M. Moguš te u školskom izdanju zajedno s njima i S. Ham, i koje ovdje smatramo cjelinom zbog njihovih zajedničkih značajka, ostaje na autoritetnosti kao osnovnom načelu. To je načelo kulminiralo usklađivanjem sa Zaključcima Vijeća za normu hrvatskoga standardnog jezika, sastavljenom redom od jezičnih autoriteta – hrvatskih jezikoslovaca.

Anićev i Silićev pravopisni priručnik uvodi promjene u odnosu na vlastitu prethodnu knjigu objavljenu u drugoj polovici 80-ih godina 20. stoljeća upravo u onome što se ticalo evidentiranja promjena u praksi, u uporabi u jezičnoj zajednici. Zbog toga ne samo da donosi mnogo dvostrukih rješenja nego autori izrijekom odustaju od dotad najcjeljenijega pristupa u oblikovanju pravopisnih pravila – davanja jednoznačnih rješenja. Stvarnost jezične uporabe postala je dakle motiv i za promjenu metodoloških postavki.

Upravo će takav metodološki pristup slijediti i Matičin pravopis, nastojeći proširiti popis zabilježenih rješenja koja su oblikovana spontano u jezičnoj zajednici.

I napokon, knjiga koja pripada drugom desetljeću 21. stoljeća – priručnik Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje – prožeta je napomenama o zastupljenosti kojega od rješenja u praksi, uporabi. Zahvaljujući vremenu u kojem je nastala mogla je baštiniti one prednosti koje u istraživanju izbora jezične zajednice donosi metodologija razvijena u korpusnoj lingvistici.

Upravo zbog zamjetna i sve pomnijeg okreta prema jezičnoj zajednici kao kompetentnome nositelju uporabe standardnoga jezika moguće je reći da je pravopisno normiranje u 21. stoljeću zauzelo pravac koji podrazumijeva metodološki pomak prema (dugo očekivanu) povjerenju u kompetencije jezične zajednice nad vlastitim standardnim jezikom.

Literatura

- Anić, Vladimir. 2009. *Naličje kalupa – sabrani spisi* [prir. Marković, Ivan]. Zagreb: Disput.
- Anić, Vladimir; Silić, Josip. 2001. *Pravopis hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber – Školska knjiga.
- Babić, Stjepan; Finka, Božidar; Moguš, Milan. 1971. (1990. pretisak). *Hrvatski pravopis*. Zagreb: Školska knjiga.
- Babić, Stjepan; Finka, Božidar; Moguš, Milan. ²1994. (³1995., ⁴1996.). *Hrvatski pravopis*. Zagreb: Školska knjiga.
- Babić, Stjepan; Finka, Božidar; Moguš, Milan. ⁵2000. (⁶2002., ⁷2003., ⁸2004). *Hrvatski pravopis*. Zagreb: Školska knjiga.
- Babić, Stjepan; Moguš, Milan. ¹2010. (²2011). *Hrvatski pravopis: Usklađen sa zaključcima Vijeća za normu hrvatskoga standardnog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Babić, Stjepan; Ham, Sanda; Moguš, Milan. ¹2005. *Hrvatski školski pravopis*. Zagreb: Školska knjiga.
- Babić, Stjepan; Ham, Sanda; Moguš, Milan. ⁴2012. *Hrvatski školski pravopis: Usklađen sa zaključcima Vijeća za normu hrvatskoga standardnog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Badurina, Lada. 2002. Počeci hrvatske pravopisne norme. Pogovor uz pretisak: Partaš, J. 1850. *Pravopis jezika ilirskoga*. Zagreb.
- Badurina, Lada; Marković, Ivan; Mićanović, Krešimir. ¹2007., ²2008. *Hrvatski pravopis*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Cipra, Franjo; Klaić, Adolf Bratoljub. 1944. *Hrvatski pravopis*. Zagreb: Izdanje nakladnog odjela Hrvatske državne tiskare. / pretisak: *Hrvatski korijenski pravopis*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada. 1992.
- Boranić, Dragutin. ⁹1947. *Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb.
- Broz, Ivan. 1892. *Hrvatski pravopis*. Zagreb.
- Hrvatski pravopis*. 2013. [gl. ur. Jozić, Željko]. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Jonke, Ljudevit. 1974–75 [1999]. Problematika norme hrvatskoga književnog jezika u sinkronijskom i dijakronijskom aspektu. U: *Norme i normiranje hrvatskoga standardnoga jezika* [ur. Samardžija, Marko]. Zagreb: Matica hrvatska, 104–113. (članak pretisnut iz *Jezika*, god. XXII. 1974–75, 33–39).
- Koharović, Nebojša. 2005. Pravopisni križ svejedno gori (kratka povijest hrvatskih pravopisa). U: *Jezik na križu, križ na jeziku* [ur. Hekman, Jelena]. Svezak 2: *Lektori i jezična kultura*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Martinović, Blaženka; Matešić, Mihaela. 2018. U potrazi za kompetentnim govornikom. *Zbornik radova Filozofskoga fakulteta u Splitu*, 11, 153–168.
- Matešić, Mihaela. 2011. Strana vlastita imena u suvremenome hrvatskom jeziku i pravopisu u uvjetima globalizacijskih promjena. U: *Inovacije u slavenskim jezicima* [ur. Kryžan-Stanojević, Barbara]. Zagreb: Srednja Europa, 109–121.

- Matešić, Mihaela. 2014. Pravopis i tradicija: teorijsko-metodološki pristup jednome normativnom načelu u suvremenoj hrvatskoj pravopisnoj normi i praksi. U: *Riječki filološki dani 9* [ur. Stolac, Diana]. Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci, 551–562.
- Pranjković, Ivo. 2002. Opća načela sastavljenoga i nesastavljenoga pisanja. *Dometi*, 1–4, 53–61.
- Ramadanović, Ermina. 2012. Sastavljeno i nesastavljeno pisanje u hrvatskome jeziku. Doktorska disertacija. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Silić, Josip. 1982. Nekoliko misli o normi. *Jezik u savremenoj komunikaciji*. Beograd: Centar za marksizam i Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, 115–161.
- Silić, Josip. 1996. Hrvatski jezik kao sustav i kao standard. U: *Riječki filološki dani 1* [ur. Turk, Marija]. Rijeka: Filozofski fakultet, 187–194.

Mrežni izvori:

- Hrvatski pravopis*. [gl. ur. Jozić, Željko]. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. <https://pravopis.hr/>. Pristup 28. ožujka. 2021.
- Vijenac, književni list za umjetnost, kulturu i znanost*, Matica hrvatska, XV, 21. lipnja 2007. <http://www.matica.hr/vijenac/347/pravopis-za-vrijeme-u-kojem-zivimo-5871/>. Pristup 20. lipnja 2019.
- Zapisnici i zaključci sjednica Vijeća za normu hrvatskoga standardnog jezika (2005. – 2012.). <http://pravopis.hr/uploads/vijece-za-normu.pdf>. Pristup 21. lipnja 2019.

Speech community as a methodological factor in recent Croatian orthographic norm

Methodology employed for the compilation of recent Croatian orthography books, from the 1990s until present day, is in line with the main characteristics of the Broz-Bozanić orthographic norm, both in terms of the structure of the orthography books and individual orthographic solutions. It is, however, also characterized by certain methodological shifts, which were either absent, or employed less frequently and less evidently in earlier Croatian orthography books. At the root of these methodological shifts is the belief that orthographic solutions should reflect the needs of contemporary linguistic communication in the Croatian speech community. A prerequisite for the pursuit of the possibility of a speech community influencing the development of the standard language norm is the standardologists' trust in the fact that the speech community has an informed attitude toward its own language communication and the fact that there is sufficient language homogeneity in the speech community at the level of communication in the standard language. In order to take the speech community into consideration in the process of developing the standard language norm, one needs to study its communication needs and the most common solutions (when they exist) that the speech community brought forth in the absence of solutions in the norm or when the prescribed solutions were inadequate. Based on the analysis of different methodological procedures in recent Croatian orthography books, this study explores the directions of the influence of the speech community on orthographic norm.

Keywords: speech community, orthographic norm, methodology, the Croatian standard language